

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет №6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема №5 Система психологічної служби в різних сферах
діяльності**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
(протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Поняття психологічної служби та сфери діяльності практичного психолога.
2. Психологічна служба у закладах освіти.
3. Психологічна служба у силових структурах (на прикладі МВС).
4. Основні напрямки та завдання діяльності клінічного психолога.
5. Діяльність психолога у сфері економіки та бізнесу.
6. Психологічна служба в центрах соціально-психологічної допомоги (на прикладі Служби сім'ї та браку).

Рекомендована література:

Основна

1. Бочелюк В. Й., Зарицька В.В. Психологія: вступ до спеціальності : Навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
2. Дуткевич Т.В., Савицька О.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності. 2-ге вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 256с.
URL: https://ipodp.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/Dutkevich_Savits_ka_Praktichna_psikhologiya_2005.pdf
3. Москальова А. С., Брюховецька О. В. Психологія: вступ до спеціальності: навч.- метод. посіб. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 216 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psy%20ctr.pdf>
4. Приходько Ю.О. Практична психологія: введення у професію. Навч. посібник. 2-е вид. К.: Каравела, 2010. 232 с.
URL: http://www.caravela.kiev.ua/files/file/pages_07_pracpsych_vvedprof_zm_st_per_e_dnova_2017.pdf
5. Савчин М.В., Гавриш З.С. Вступ до спеціальності : психолог, практичний психолог : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 400 с.

Додаткова

6. Панок В. Г. Психологічна служба: Навчально - методичний посібник для студентів і викладачів. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с.
URL: https://lib.iitta.gov.ua/705662/1/ps_sluzhba.pdf
7. Періг І.М. Вступ до спеціальності “Психологія”. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”. Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 2017. 63 с. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/22510>
8. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України. Наказ МОН від 22.05.2018, №509.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
9. Психологічна служба в системі освіти: Курс лекцій. / Укладач: І.С. Загурська. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. 166 с.
URL: <https://core.ac.uk/download/83535097.pdf>
10. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / [О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2018. - 426 с.

URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohiia%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_2018.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Текст лекції

Питання 1. Поняття психологічної служби та сфери діяльності практичного психолога.

Практична психологія як спеціально виділена психологами галузь, потребує особливого наукового обґрунтування, розвивається в Україні останні тридцять років.

У нашій країні і за кордоном практичні психологи працюють переважно в структурі психологічної служби. Психологічна служба не має однозначного розуміння. Виділено два найбільш загальних визначення, які відображають суть її завдань і шляху їх вирішення.

По-перше, психологічна служба являє собою психологічне забезпечення різних соціальних сфер: охорони здоров'я, освіти, виробництва та інших, створюючи особливу сферу психологічних послуг. Це система практичного використання психології для вирішення комплексних завдань психологічної експертизи, діагностики, консультування, корекції у сферах виробництва, транспорту, освіти, охорони здоров'я, охорони правопорядку і т. д. Тобто, терміном «психологічна служба» позначають всю сферу практичної психології.

По-друге, психологічна служба позначає і систему спеціальних установ, створених у різних соціальних інститутах та організаціях, покликаних надавати кваліфіковану психологічну допомогу людям, які її потребують.

Основні цілі психологічної служби - надання психологічної допомоги людям і забезпечення задоволення запиту населення на ті чи інші види психологічної допомоги.

В організаційному відношенні психологічні служби діють:

- а) або як самостійні професійні установи, що одержали певні назви «Психологічна консультація», «Служба сім'ї та шлюбу», «Служба "Телефон довіри"», «Центр психологічної допомоги» і т. п.,
- б) або як спеціалізовані психологічні підрозділи в структурі окремих організацій.

У даний час склалося декілька основних сфер застосування практичних психологів у нашій країні:

- система соціально - та морально-психологічного забезпечення діяльності силових структур;
- система освіти і дошкільного виховання (дитячі садки, школи, гімназії, заклади вищої освіти, як державні, так і приватні);
- клінічні та інші медичні установи;
- економічна сфера (служби соціального розвитку, кадрові служби організацій і підприємств тощо);
- центри психологічної допомоги, служби сім'ї та шлюбу тощо.

Соціальне замовлення на роботу практичного психолога формується в

суспільстві, або точніше, в деякій його частині, яка усвідомила необхідність професійної допомоги для подолання труднощів. Найбільша кількість практичних психологів працює зараз у сфері освіти.

Фахівці-психологи входять до складу консультаційних підрозділів, що займаються загально-національною та галузевою ефективністю, підвищенням кваліфікації керівних кадрів, підвищенням ефективності управління кадрами, фінансами, маркетингом і збутом, а також до складу відділів і підрозділів, що здійснюють внутрішнє управлінське консультування у великих приватних і державних організаціях, включаючи організаційні, методичні та інші послуги для уряду.

Все гостріше ставиться питання про необхідність кваліфікованих спеціалістів-психологів в установах і організаціях різного профілю для роботи з персоналом. Активно розвивається практична психологія у бізнесі, у рекламній справі, в управлінській сфері. Виникла потреба в психологах- іміджмейкерах, психологах, які вміють працювати з політиками і т.д.

Робота в кожній із цих сфер передбачає наступні варіанти реалізації психологом свого професійного призначення (за О. В. Соловйовою): психологічна консультація, клуб і соціальна організація.

Працюючи в психологічній консультації, психолог веде прийом клієнтів, пропонуючи їм певні засоби соціально-психологічного впливу.

Своєрідність роботи у клубному просторі пов'язана з тим, що будь-яка клубна структура об'єднує вільно присутніх людей, тому психологу доводиться рахуватися з їх інтересами.

Робота в організації передбачає закріплення за психологом низки службових функцій, реалізація яких деколи виходить за межі його професійної відповідальності.

Як правило, діяльність психолога регламентується певними нормативно-правовими документами.

Розглянемо основні напрямки та завдання діяльності практичного психолога у різних сферах.

Питання 2. Психологічна служба у закладах освіти.

Психологи у сфері освіти працюють, як правило, у межах психологічної служби. Психологічна служба освіти існує у багатьох країнах, охоплюючи всю систему навчання і виховання дитини з дошкільного віку і до закінчення школи.

Діяльність психологічної служби здійснюється фахівцями, що отримали загально-психологічну і спеціальну психологічну підготовку в галузі дитячої, вікової і педагогічної психології, психодіагностики, психокорекції, активних методів соціально-педагогічного навчання і психологічного консультування. Відповідно з основними цілями психологічної служби освіти зміст її роботи визначається:

- необхідністю забезпечення повноцінного особистісного та інтелектуального розвитку дітей на кожному віковому етапі, формування у них здібностей до самовиховання і саморозвитку;

- важливістю забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини і, відповідно з цим, значення психолого-педагогічного вивчення дітей;
- завданнями профілактики і подолання відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дітей.

Існує кілька концепцій діяльності шкільної психологічної служби. Найбільш відомі з них - це концепція І. В. Дубровіної та концепція Л. М. Фрідмана.

З точки зору Л. М. Фрідмана, цілі шкільної психологічної служби повинні відповідати головній меті школи на сучасному етапі - виховання кожного учня освіченою, культурною, високоморальною, творчо активною і соціально зрілою особистістю. Тому головною метою шкільної психологічної служби є наукове *психологічне забезпечення навчально-виховного процесу в школі*, організація, побудова і проведення цього процесу на основі сучасних психолого-педагогічних теорій виховання та розвитку особистості учнів.

Концепція шкільної психологічної служби Л. М. Фрідмана передбачає такі види роботи шкільного психолога:

- 1) організацію прийому дітей у школу і комплектування учнівських класів;
- 2) налагодження дружніх, партнерських взаємин вчителів і батьків;
- 3) вивчення процесу особистісного розвитку учнів;
- 4) оцінку вихованості учнів.

Відповідно до іншої концепції, І. В. Дубровіної, здоров'я дітей називається в якості однієї з основних цінностей сучасної освіти. Стверджується, що головна функція психологічної служби освіти - професійна турбота про психологічне здоров'я дітей. Орієнтація на розвиток дитини, з точки зору І. В. Дубровіної, визначає основні завдання психологічної служби освіти:

- 1) реалізація в роботі з дітьми можливостей, резервів розвитку кожного віку;
- 2) розвиток індивідуальних особливостей дітей, їх інтересів, здібностей, схильностей, почуттів, відносин, захоплень, життєвих планів; створення сприятливого для розвитку дитини-психологічного клімату, який визначається організацією продуктивного спілкування дітей з однолітками і дорослими і створенням для кожної дитини ситуацій успіху в тій діяльності, яка є для нього особистісно значущою;
- 3) надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки дітям, їх батькам та педагогам.

В цілому, психологи у сфері освіти вивчають і оптимізують психологічні фактори, що впливають на успішність навчання і самопочуття учнів; розвивають їх пізнавальні здібності; здійснюють консультування викладачів, учнів та їх батьків з питань навчально-виховного взаємодії, подолання особистісних проблем; проводять психологічну експертизу навчальних засобів, дидактичних прийомів і методів навчальних занять на предмет їх ефективності. При цьому спільним полем діяльності педагога і психолога є особистість учня, класний колектив і навчальна діяльність. Діючи в цьому просторі, надаючи психодіагностичну інформацію, психолог повинен допомогти своїм колегам - педагогам вирішувати наступні завдання:

- побудова навчальної діяльності, психологічно адекватної пізнавальної діяльності учня та особливостей навчального предмета;
- актуалізація педагогом внутрішніх (психічних) ресурсів учня;
- адаптація змісту і методики подання навчального матеріалу до психологічним особливостям учнів.

Перед психологом *у дитячому садку* стоять наступні завдання:

1. Взаємодіяти з вихователями дитячого саду з тим, щоб знайомити їх з психологічними аспектами навчання дітей; розробляти разом з ними розвиваючі програми; допомагати у формуванні ігрового середовища; оцінювати їх роботу і допомагати у її поліпшенні і т. д.
2. Спілкуватися з батьками вихованців дитячого садка: консультувати з питань навчання дітей; допомагати у вирішенні приватних проблем розвитку; діагностувати розумовий розвиток та індивідуальні здібності дітей; надавати підтримку сім'ям з дітьми, мають відхилення в розвитку і т. д.
3. Проводити роботу безпосередньо з дітьми з тим, щоб визначити рівень їх емоційного розвитку, психологічне здоров'я; забезпечувати індивідуальний підхід до дітей, яким це необхідно (обдаровані діти та діти з особливостями у розвитку); готувати дітей підготовчих груп до школи і т. д. Психолог може проводити спеціальні розвиваючі заняття з дітьми в дитячому саду, групові та індивідуальні.

Питання 3. Психологічна служба у силових структурах(на прикладі МВС).

Діяльність практичного психолога у силових структурах розглянемо на прикладі роботи практичного психолога у системі МВС.

Психологічне забезпечення - система організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України

До структурних підрозділів служби психологічного забезпечення належать:

1. Центр практичної психології при МВС України (далі - ЦПП при МВС України), на який покладено функції управління та координації діяльності всіх підрозділів служби психологічного забезпечення.
2. Центри практичної психології при головних управліннях МВС України у місті Києві та Київській області, управліннях МВС України в областях та на транспорті.
3. Окремі посади практичних психологів у міських, районних, лінійних органах, стройових та спеціальних підрозділах внутрішніх справ.
4. Підрозділи психологічного забезпечення та окремі посади психологів Державної служби охорони при МВС України.
5. Підрозділи психологічного забезпечення внутрішніх військ МВС України.
6. Підрозділи психологічного забезпечення відомчих навчальних закладів МВС України.

Окремі функції служби психологічного забезпечення

За напрямком організації та проведення професійної орієнтації інпрофесійно-психологічного відбору:

1. Вивчення особистісних, інтелектуальних якостей кандидатів на службу в органах внутрішніх справ України (у тому числі до складу спеціальних миротворчих підрозділів), навчання в навчальних закладах МВС України, працівників органів внутрішніх справ України, що висувуються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України.
2. Підготовка висновків щодо наявності необхідних професійно важливих якостей, психологічної готовності та придатності кандидатів до служби, навчання в навчальних закладах МВС України, працівників що висувуються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України.
3. Розроблення професіограм на ґрунті вивчення особливостей професійної діяльності працівників з метою вдосконалення методів і критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів, прогнозування їх здатності до навчання та виконання оперативно-службових завдань.

За напрямком здійснення психопрофілактичної роботи та психологічного супроводження служби (деякі завдання):

1. Проведення психодіагностики з метою виявлення у працівників станів емоційно-психологічної напруженості, перевтоми, інших негативних психологічних станів.
2. Організація та проведення психопрофілактичної роботи з працівниками, здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів, організація та забезпечення роботи кабінетів психологічної корекції та регуляції.
3. Здійснення індивідуально-психологічного консультування керівників, працівників та членів їх сімей під час розв'язання їх психологічних та сімейних проблем, а також надання психологічної допомоги молодим працівникам у процесі їх адаптації до умов службової діяльності.
4. Участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників, у тому числі із самогубствами.
5. Надання психологічної допомоги працівникам після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативно-службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів, отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо.

Та інші завдання, їх досить багато.

За напрямком психологічного супроводження оперативно-службової діяльності:

1. Консультування працівників з психологічних аспектів оперативно-службової діяльності.
2. Психологічне забезпечення переговорів зі злочинцями шляхом надання консультативної допомоги працівникам оперативних служб або прийняття безпосередньої участі в їх проведенні.
3. Складання психологічних портретів осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів.
4. Проведення психологічних експертиз та поліграфічних досліджень.
5. Вивчення потреб МВС у психологічних технологіях для різних видів оперативно-службової діяльності, формування замовлень на їх розроблення

відповідним навчальним закладам і науковим установам та подальше їх упровадження в практику.

Питання 4. Основні напрями і завдання діяльності медичного психолога.

У діяльності клінічній психології виділяють два основні напрямки: а) психодіагностичний та б) психокорекційний.

Завдання психодіагностичного напрямку.

1. Отримання даних для діагностики (іншими словами: участь у постановці діагнозу). Ці дані носять допоміжний характер, і їх цінність виявляється при зіставленні з результатами клінічного спостереження та ін. лабораторних досліджень. Психолог не ставить завдання нозологічної діагностики у кожному окремому випадку згідно з даними психологічних досліджень. Нозологічний діагноз – це завдання клініциста-психіатра, який у т. ч. оцінює і дані психологічного обстеження. У той же час клінічний психолог повинен пам'ятати про те, що кінцева мета комплексного обстеження, в якому він бере участь, – це постановка діагнозу, і виявлені ним особливості психічної діяльності хворого саме в цьому відношенні представляють особливий інтерес.

2. Дослідження динаміки психічних порушень у зв'язку із проведеною терапією. Багаторазово проведені у процесі лікування психологічні дослідження можуть бути об'єктивним показником впливу терапії на перебіг хвороби, свідчать про ефективність проведеного лікування, а також характеризують особливості настання ремісії і структури психічного дефекту, що формується при цьому (якщо мова йде про процесуальне захворювання). Іншими словами, вивчаються особливості впливу лікарського засобу на психоз. Тут можна виділити два чинники, важливих для подальшої лікарської тактики: перший – роль структури психічного дефекту у побудові подальших реабілітаційних програм, другий – відомий прогностичне значення визначається при дослідженні стану психічної діяльності хворого у зв'язку з лікуванням.

3. Участь в експертній роботі. Психологічне дослідження має важливе значення у проведенні експертиз, а саме: комплексна психолого-психіатрична судова експертиза; шкільна експертиза; військова експертиза; посмертна експертиза; трудова експертиза.

Другий напрямок діяльності клінічного психолога – психокорекційний. Основні завдання цього напрямку: участь у проведенні психотерапії та реабілітаційній роботі.

Питання 5. Діяльність психолога у сфері економіки та бізнесу.

Якщо розглядати організацію як потенційний об'єкт комплексного психологічного впливу, виділяють кілька організаційних рівнів і відповідних цим рівнями завдань.

Перший рівень - організації. Основні завдання психолога:

а) удосконалення організаційної структури та методів управління (професійно-психологічний відбір і розстановка кадрів, діагностика професійної компетентності, виявлення стилю й потенціалу управлінського апарату, оцінка необхідності організаційних змін та консультування керівників),

б) стабілізація і розвиток кадрів (виявлення потреб навчання та розвитку, оцінка ефективності програм навчання, методичне забезпечення різних форм професійного навчання, визначення та оптимізація факторів, що впливають на задоволеність працівників умовами праці і їх мотивацію до професійного зростання),

в) соціальний розвиток колективу,

г) психологічне вивчення споживача продукції підприємства (організації), психологічне забезпечення рекламної діяльності.

д) оптимізація професійного середовища — ергономічний аналіз діяльності, вивчення факторів, що впливають на ефективність та якість праці, працездатності працівників, попередження негативних психофізіологічних, стресових станів, аварій і нещасних випадків.

Другий рівень - первинного колективу: забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату, міжособистісної сумісності, ефективної групової діяльності, профілактика міжособистісних і міжгрупових конфліктів тощо;

Третій рівень - окремої людини: організація робочого місця, підвищення соціально-психологічної компетентності персоналу, оптимізація психофізіологічного стану, попередження негативних станів, деформацій особистості, корекція неадаптивної поведінки і емоційних розладів, надання психологічної допомоги фахівцям у попередженні та розв'язанні особистісних проблем.

Питання 6. Психологічна служба в центрах соціально-психологічної допомоги (на прикладі «Служби сім'ї та браку»).

Служба сім'ї та браку існує як самостійне професійне установа. Організаційно служба сім'ї являє собою мережу установ консультаційного типу. Як правило, у склад служби, крім психологів, входять лікарі (сімейні, сексопатологи, педіатри), педагоги, соціальні працівники, юристи.

Основні завдання служби сім'ї та браку:

- забезпечення оптимального виконання сім'єю її різноманітних функцій (терапевтичної, виховної, репродуктивної, емоційного, сексуального, економічного та ін);
- сприяти вдосконаленню внутрішньосімейних відносин, гармонійному розвитку особистості подружжя і їхніх дітей;
- збереження і стабілізація шлюбу, подолання криз розвитку сім'ї;
- сприяння самотнім у створенні сім'ї.

За своїм характером психологічна допомога сім'ї реалізується у наступних формах:

- 1) психодіагностичне обстеження членів сім'ї і сімейних відносин і надання клієнтам психологічної інформації;
- 2) організаційні заходи (направлення на додаткову консультацію у психоневролога, психіатра, сексолога і у інших фахівців);
- 3) здійснення психокорекційних і психотерапевтичних впливів;
- 4) рекомендації щодо способів спілкування, методів навчання і виховання;

5) виявлення причин труднощів дитини у навчанні, у взаємодії з дорослими або однолітками і т. д.

Можна навести основні принципи і правила психологічної допомоги сім'ї (Ейдемільер Е. Р., Карвасарський Б. Д.):

1. Встановлення контакту і приєднання психолога до клієнта.
2. Збір інформації про проблему клієнта з використанням прийомів метамоделювання і терапевтичних метафор.
3. Обговорення психотерапевтичного контракту (розподіл відповідальності: психолог відповідає за умови безпеки і психотехнології, а клієнт — за активність і бажання змін; домовленість про тривалість і оплату роботи та санкції за порушення умов контракту тощо). Уточнення проблеми клієнта з метою максимальної її суб'єктивізації та визначення ресурсів сім'ї в цілому і кожного її члена окремо.
4. Проведення власне психологічної роботи (консультації, корекції, терапії), під час якої зміцнюється віра клієнтів в успіх і поліпшення ситуації, обговорюються усталені стереотипи поведінки та шукаються нові, іноді використовуються прийоми трансової візуалізації, що веде до створення образу бажаної ситуації.
5. «Екологічна перевірка»: контроль за правильністю та стійкістю змін, що відбуваються (застосовується, наприклад, прийом «проекції у майбутнє»).
6. «Страхування результату»: дії по підвищенню впевненості клієнтів у собі (даються домашні завдання і пропонується прийти через якийсь час для обговорення результатів).
7. «Від'єднання» (використовуються «парадоксальні завдання», точне виконання яких призводить до прямо протилежного - порівняно з нібито передбачуваним - результату).